

ФОРМУВАННЯ, ТЕРИТОРІАЛЬНЕ РОЗМІЩЕННЯ, ДЕМОГРАФІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ, СОЦІАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ РОСІЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Етнополітична ситуація в Україні в основних рисах визначається передусім взаємодією двох споріднених між собою етнонаціональних груп - українців і росіян. Це обумовлено тим, що росіяни, нараховуючи за переписом 2001 р. 8 млн. 334 тис. чол., або 17,3% всього населення, є другою за чисельністю після українців етнічною групою. Разом з українцями, етносом, що дав назву країні і є етнічною більшістю (77,8% населення), росіяни складають 95,1% населення України. Понад 100 інших етнічних груп становлять загалом менше 5% населення країни. З огляду на свою чисельність, яка більше ніж у 23 рази перевищує кількість представників наступної за чисельністю етнічної групи, російська спільнота в Україні отримала в літературі назву суперменшини.

У такій ситуації зрозуміло, що стабільність і громадянський мир, перспективи формування політичної нації, а значною мірою й територіальна цілісність і незалежність Української держави залежать передусім від характеру взаємовідносин українців і росіян, рівня їхньої взаємної толерантності, досягнення між ними взаємоприйняттого балансу врахування і забезпечення специфічних етнокультурних та інших потреб в інтересах кожної з цих груп і держави в цілому.

Проблема росіян України справляє значний вплив на внутрішню і зовнішню політику держави, привертає до себе підвищену увагу політиків, засобів масової інформації, громадських організацій і науковців як в Україні, так і в Росії.

Географія розселення росіян на території сучасної України сформувалася протягом тривалого періоду перебування України у складі Російської держави та СРСР.

Переселення росіян в Україну розпочалося після її приєднання на засадах політичної автономії до Росії 1654 р. і зросло в міру поступової ліквідації елементів української державності та поширення в Україні загальноросійського адміністративного устрою. На перших порах склад росіян-переселенців обумовлювався головним чином потребами військового утримання території за Росією. Переважала так звана державна колонізація - переселення різних категорій "служило-ратних людей", які несли тут військову службу, отримуючи за це слободи і землі. З часом із цих людей сформувалося ядро місцевої адміністрації, яке постійно поповнювалося новими російськими переселенцями і слугувало опорою імперської політики в краї.

Росіяни складали значний відсоток військових поселенців - державних селян, які сплачували поземельну ренту і поставляли, в разі потреби, необхідну кількість солдат у військові формування. Серед переселенців-росіян було чимало старообрядців, які втікали в Україну від релігійних переслідувань; з другої половини XVIII ст. посилюється поміщицька колонізація - переселення російських поміщиків, що отримували величезні наділи землі в Україні, закріпачених селян з різних губерній Росії. Згодом дедалі помітнішу роль у формуванні російського населення України відігравала "вільна" колонізація, що складалася переважно із селян-втікачів з російських губерній.

Однією з особливостей міграції росіян в Україну було те, що основний потік переселенців йшов у порівняно малозаселені південні та східні райони сучасної України – Причорномор'я, Приазов'я та Слобожанщину. На відміну від давніх українських земель ці території заселялися і освоювалися одночасно українцями й росіянами, а також порівняно малочисельними групами інших народів при кількісному переважанні загалом українського етносу. На Правобережжя росіяни переселялися мало, оскільки цей регіон порівняно пізно увійшов до складу Російської держави, мав своє значне населення і тут не було великих резервів неосвоєних земель.

За даними тогочасних письмових джерел, у 1678 р. на Лівобережній і Правобережній Україні росіян практично не було. Лише у південному регіоні зафіксовано 27 тис. росіян (6,7% населення краю). У 1719 р. на Лівобережжі налічувалося вже 40 тис., а на Півдні - 72 тис. росіян. На Правобережжі росіяни з'явилися тільки після другого поділу Польщі і приєднання цієї частини України до Російської імперії. У 1795 р. тут нараховувалося 4 тис. росіян.

За першу половину XIX ст. кількість росіян в Україні зросла більш ніж на 1 млн. осіб і досягла у 1858 р. 1 млн. 407 тис. осіб. Найбільше їх проживало на Півдні - 1 млн. 63 тис. осіб (21,6% населення краю), менше на Лівобережжі - 301 тис. осіб (6,1% населення) і Правобережжі - 33 тис. осіб (0,6% населення).

Темпи міграції росіян в Україну зросли у другій половині XIX ст., коли відбувся більш швидкий порівняно із старими промисловими центрами Росії індустріальний розвиток низки регіонів України. За даними першого Всеросійського перепису населення 1897 р., в Україні нараховувалося вже 4 млн. 636 тис. росіян. Перша світова війна викликала значний вплив російського населення з України. У 1917 р. в сучасних її кордонах налічувалося 3 млн. 620 тис. росіян (9,9% всього населення). На середину 1920-х рр. внаслідок втрат періоду громадянської війни і викликаних нею міграцій спостерігалось подальше зменшення чисельності росіян - до 3 млн. 165 тис. осіб, що становило 8,2% населення України в сучасних її кордонах.

У цілому після жовтневих подій 1917 р. міграційні потоки росіян в Україну значною мірою вписувалися в уже сформовану у попередній період географію їх розселення і обумовлювалися тими ж політичними та економічними чинниками. Зокрема, поряд із “стихійною” міграцією продовжувала діяти у формі оргнаборів, направлень на роботу молодих спеціалістів, проходження військової служби тощо політика, спрямована на перемішування етнічного складу населення і забезпечення російського впливу в ключових індустріальних і політичних центрах неросійських республік. Так, робочу силу на шахти Донбасу у 1921-1922 рр. вербували переважно з Росії.

Після закінчення громадянської війни абсолютна і відносна кількість російського населення, знову збільшується за рахунок його зростаючого припливу головним чином у великі міста і промислові центри. На 1939 р. чисельність росіян зросла до 4 млн. 315 тис. осіб, а їх питома вага у населенні України (в сучасних її кордонах) - до 10,4%. У 1959 р. налічувалося вже 7 млн. 91 тис. росіян (16,9%), 1970 р. – 9 млн. 126 тис. осіб (19,4%), 1979 р. - 10 млн. 472 тис. осіб (21,1%), 1989 р. - 11 млн. 356 тис. осіб (22,1%), 2001 р. – 8 млн. 334 тис. осіб (17,3% населення).

До останнього часу Україна була одним з найпривабливіших регіонів для росіян, які мігрували за межі своєї етнічної території. За рахунок цього показники абсолютного приросту росіян протягом кількох століть набагато перевищували зростання кількості будь-якої іншої національності України. Цьому сприяла низка чинників, які значною мірою знімали психологічний бар'єр, що заважав адаптації росіян у неслов'янських республіках СРСР: близька спорідненість української мови з російською, що обумовлювала можливість взаєморозуміння без перекладу, спільна конфесійна належність росіян і більшості українців, переважання російської мови в багатьох великих містах, куди в основному й мігрували росіяни. Тільки за період з 1926 до 1989 р. кількість росіян зросла у 4,3 рази, тоді як чисельність практично однакових з ними за показниками

репродуктивної поведінки українців - лише в 1,6 рази. За 30 років (1959-1989 рр.) чисельність росіян республіки зросла за рахунок механічного приросту більше ніж на 3 млн. осіб.

Характерною особливістю розселення росіян в Україні є те, що загальна їх чисельність і частка у населенні регіонів збільшувалася у напрямі з північного заходу до південного сходу України. Особлива етнодемографічна ситуація склалася в Криму. Це єдиний регіон України, де росіяни складають більшість населення (58,3%). Тут проживає понад 1,1 млн. росіян.

Ще однією особливістю розселення росіян в Україні є їх концентрація в містах, переважно великих. За переписом населення 1926 р., 50,1% росіян республіки проживало в міських поселеннях і становили чверть їх мешканців. У подальшому концентрація росіян у містах зростала: 1959 р. - 81%, а в 1989 р. - 88% з них уже були міськими мешканцями. Тепер 9 з кожних 10 росіян - це жителі міст, передусім великих індустріальних центрів півдня і сходу України. Високий рівень урбанізованості росіян і концентрація їх у великих індустріальних і культурних центрах України обумовлюють соціальні особливості цієї етнічної групи, зокрема її порівняно високий освітній рівень.

Вказані причини обумовили більш високу активність росіян у виробленні та освоєнні культурних благ. Вони випереджають більшість етносів України, в тому числі українців, в інтенсивності занять такими видами культурної діяльності, як читання газет, художньої та іншої літератури, відвідування театру, концертів тощо.

Оскільки відмінності у рівні урбанізованості і рівні освіти та інтенсивності освоєння культури, які існують між росіянами та українцями, зменшуються досить повільно, певні особливості соціальної структури росіян зберігатимуться ще тривалий час.